

Participační formy demokracie v integrovaném světě

Tomáš JARMARA

Abstrakt: Příspěvek se zabývá teorií participační demokracie a využitím nástrojů přímé demokracie jako forem občanské aktivity, která může mít kontrolní roli nejenom ve vztahu k politickým elitám zastupitelských demokracií, ale i ve vztahu nadnárodním korporacím působícím na globálním trhu. Příspěvek rovněž reflektuje stav občanské aktivity a využití forem přímé demokracie v České republice.

Klíčová slova: Teorie demokracie, participace, přímá forma demokracie, zastupitelská demokracie, globalizace, integrace, občanská aktivita, občanská společnost.

Úvod

Pokračující proces globalizace a integrace přinesl i vznik globálních trhů s dominantní pozicí nadnárodních korporací, existenci globálních investorů, ale i finančních spekulantů. Připomeňme nedávnou finanční a hospodářskou krizi, která začala ve Spojených státech amerických prodejem hypotečních úvěrů nebonitním klientům. Problémy amerického hypotečního trhu se během několika měsíců přelily do amerického finančního trhu, aby vzápětí způsobily celosvětovou krizi.

V diskusích a analýzách příčin vzniku krize převažoval názor, že se jedná o selhání vládní politiky, kdy stát nedokázal regulovat chování finančních korporací. V mnoha obdobných případech dalších západních

států se rovněž ukázalo, že politické elity vědomě jednaly ve prospěch ekonomických elit nebo že jsou dokonce ekonomickými elitami kontrolovány. Je tak evidentní, že máme co dočinění s krizí zastupitelské demokracie.

Vždyť v mnoha ohledech se krize zastupitelské demokracie dotýká i současného politického systému České republiky, jehož standardními znaky se stala systémová korupce, privatizace politických stran a politiky. Neschopnost potírání korupce a pasivní přihlížení rozkrádání veřejných zdrojů vzbuzuje závažná podezření o politické kontrole i policie a justice, které navzdory situaci nebyly v posledních 20 letech schopny dosáhnout byť minimálních výsledků v prokazování trestné činnosti nebo následného vyvození trestněprávní odpovědnosti v této oblasti.

Jedním z možných nástrojů k řešení krize zastupitelské demokracie na globální úrovni je zvýšená aktivita a propojování občanských sítí, které se v případě selhávání politických elit mohou stát alternativním protihráčem nadnárodních korporací. Stejně jako se propojuje finanční kapitál je nutné i propojení občanských iniciativ. Za příklad hodný následování by mohly sloužit mezinárodní nevládní organizace typu Greenpeace, Amnesty International nebo Ligy lidských práv, které již byly schopny vytvořit globální síť.

Další možnou alternativou je větší akcent na využití participačních forem demokracie, překonání občanské pasivity a aktivace občanské společnosti. K tomu je zapotřebí určitá znalost fungování demokratických politických systémů, včetně schopnosti uvědomění si správných demokratických postupů, ke kterým patří i využití forem přímé demokracie při správě obce, státu, ale i Evropské unie.

Participační demokracie

Mezi hlavní teorie zabývající se teoretickými i praktickými otázkami demokracie patří pluralitní teorie demokracie, teorie demokratického panství (demokratická teorie elit) a teorie participační demokracie (Svensson, 1995). Pro participační teorii demokracie je průlomová práce amerického sociálního teoretika Herberta McCloskyho s příznačným názvem *Political Participation* z roku 1963.

Participační teorie demokracie je historicky spjata s aktivizací velkých protestních sociálních hnutí a studentských revolt 60. let 20. století ve Spojených státech a Západní Evropě. V 60. letech současně docházelo ke strukturální změně industriální ekonomiky k ekonomice postindustriálního typu. Ekonomické změny měly za následek i značné změny v sociální stratifikaci. Významně se stabilizovaly a početně rostly střední vrstvy, ze kterých se rekrutovala tzv. nová střední třída. Mezi její typické představitele patřili mladí liberálně orientovaní obyvatelé velkoměst, zpravidla se středoškolským nebo univerzitním vzděláním, převážně humanitního typu, kteří neměli pevné vazby na stávající politické strany. Kulturně a politicky byli ovlivněni sociálním hnutím 60. let, což se projevovalo ve zvýšené ochotě k občanské a politické participaci mimo struktury stávajících politických stran. V bezprostředně politických otázkách byla pro ně určující agenda tzv. post-materialistických hodnot, jako ochrana životního prostředí, alternativní životní styl, práva žen, rasových a sexuálních menšin, nedůvěra v některé technologie a možnosti jaderné energetiky, pacifismus a morální odpovědnost za stav zemí třetího světa (Inglehart, 1977).

Participační teorie demokracie je současně reakcí nebo spíše proti-reakcí na pluralitní teorii demokracie a především na teorii demokratického poručnictví (teorii elit). Hlavní kritika směřuje k její tendenci redukovat demokracii na akt voleb, jako jednorázového rozhodnutí odehrávajícího se v relativně dlouhých časových cyklech. Teorie pokazuje na skutečnost, že v současných zastupitelských demokraciích dochází k dominantní pozici politických stran a dalších reprezentativních a zprostředkujících institucí, které ovšem nedostatečně reprezentují zájmy svých voličů. Tedy že současný stav nedává dostatečný prostor vyjádření zájmů občanů a možnost ovlivňovat politická rozhodnutí. Dalším zjištěním je empirický poznatek, že v západních demokraciích se přes počáteční nadšení a velký zájem lidí o politiku postupně začala projevovat klesající důvěra v efektivitu politických elit a institucí doprovázená klesající volební účastí (Pierre, Peters, 2000). Dalším faktorem je samotná dynamika vývoje postindustriálních společností, ve kterých dochází ke změnám socioekonomického charakteru mnohem rychleji než k periodicky se opakujícím volebním cyklům. Politické

reprezentace tak mnohdy nedisponují dostatečným mandátem k řešení aktuálně vzniklých problémů.

Participační teorie proto hledá mechanismy, jimiž by tyto problémy zastupitelských demokracií bylo možno eliminovat nebo zeslabit. Principiálně vychází z představy, že veřejnost by měla mít více přímého vlivu na rozhodovací procesy, než jaké nabízí, nebo nabízely demokracie zastupitelského typu. Současně se objevuje optimistická teze, že případné větší a častější zapojení občanů do správy věcí veřejných posiluje aspekt odpovědnosti za přijatá rozhodnutí na každého jednotlivého občana. Tím se zvyšuje i jeho loajalita vůči společnosti a politické kompetence. To vše v konečném součtu zkvalitňuje společně přijatá rozhodnutí, zvyšuje politickou kulturu, empatii mezi skupinami s rozdílnými zájmy a celkově demokratický politický systém jako celek.

Většina teoretiků považuje za hlavní nástroje zvyšující míru participace občanů aktivní občanskou společnost, formy přímé demokracie, decentralizaci a využití potenciálu nových informačních technologií (elektronická demokracie).

V případě forem *přímé demokracie* se jedná o podporu legislativních návrhů směřující ke vzniku nebo rozšíření zákonných forem umožňujících konání referend, organizování petic, manifestací nebo demonstrací. Podpora směřuje také k využití forem občanské neposlušnosti, jako krajní možnosti nerespektování právních norem státu obecně považovaných za nesprávné obvykle z morálně etických důvodů. Za specifické nástroje přímé demokracie jsou považovány i aktivity nepotřebující legislativní oporu, jako jsou kampaně proti porušování etických kodexů, jejichž cíle je případný bojkot produktů a služeb, celých států nebo soukromých společností.

Participační teoretici spatřují další možnosti v decentralizaci a *požadavku na posílení nižších úrovní veřejné správy*. Decentralizace státní moci, přenos a posílení kompetencí veřejné správy podle principu subsidiarity by mělo principiálně přiblížit rozhodovací procesy co nejvíce k samotným občanům.

Dalším nástrojem je *elektronická demokracie*, jejíž potenciál se výrazně zvýšil již v závěru 20. století a vyvolal debatu o možnostech rychlého zapojení občanů do rozhodovacích procesů prostřednictvím

elektronických voleb, které mohou snížit náklady na volby a ve velmi krátkém čase registrovat názory občanů-voličů. Formy elektronického hlasování jsou zatím využívány jako formy konzultativní demokracie, které mohou napomoci při rozhodování zastupitelských institucí. Dalším rozměrem elektronické demokracie je využití internetu jako technologického prostředku umožňujícího volené šíření alternativních informací, které nejsou pod kontrolou politických nebo ekonomických struktur. Vedle volného šíření informací občanskými aktivisty lze internet použít i jako prostředek k vytváření sociálních sítí, jejichž prostřednictvím lze velmi snadno a rychle organizovat veřejné aktivity typu demonstrací, manifestací či podepisování petic.

Závěr

Efektivní demokratický stát se nemůže obejít bez rozvinuté občanské společnosti. Mezi občanskou společností a demokratickým státem existuje vztah závislosti či partnerství. Demokratický stát nemůže být, jak píše Tocqueville, pouhou formální demokracií skládající se ze souboru pravidel, procedur a institucí, ale musí být neustále obnovován v demokratickém procesu upravujícím mocenské vztahy, kterého se mohou účastnit všichni občané (Tocqueville, 2009). Rozvinutá občanská společnost umožňující účast občanů prostřednictvím forem přímé demokracie by efektivitu demokratického státu mohla jenom zvyšovat.

Ekologické a antiglobalizační protesty, které se odehrávají v západoevropských městech, mají sice mnohdy radikální podobu, ale nelze nevidět i pozitiva – zejména vůli mladých lidí angažovat se ve veřejném prostoru. Právě již zmiňované informační a komunikační technologie jsou novým fenoménem podporujícím schopnost aktivizace veřejnosti, které využívá mladá generace. Internet umožňující rychlé předávání informací elektronickou poštou, volné šíření informací nepodléhajících kontrole vlád nebo mediálních korporací a konečně i vytváření sociálních sítí typu Twitter nebo Facebook. Například řada komentátorů hodnotila nedávný pád autoritativního režimu Husního Mubaraka v Egyptě (2011) jako první facebookovou revoluci mladých a vzdělaných Egyptanů střední třídy. Stejně významným je i prostřednictvím

nových technologií organizovaný bojkot produktů a služeb společností, které porušují ekologické normy nebo zneužívající dětskou práci. Úspěchem byl bojkot ropné společnosti Shell, jež měla původně v úmyslu neekologicky odstranit ropnou plošinu Brent Spar v Severním Atlantiku. Obdobně úspěšným se ukázal bojkot výrobků společnosti Nike zneužívající v asijských filiálkách dětskou práci a praktikující ponižující pracovní podmínky.

V případě České republiky je pak zřejmé, že české politické elity ve velké většině odmítají širší zapojení občanů do správy věcí veřejných. Absolutizují význam voleb jako jediné legitimní a standardní cesty převedení vůle občanů na stát. Mimovolební politické aktivity jsou zpochybňovány, nebo přímo odmítány jako nestandardní a existuje zřetelná tendence snižovat jejich legitimitu. Privatizované politické strany si totiž uvědomují potenciální nebezpečí občanských aktivit, které mohou vést ke společenské poptávce po nové politické síle a rozbití stávajícího kartelu spolupracujících stran

Tento nepřátelský postoj českých politických elit k občanským iniciativám se formoval již v 90. letech 20. století (srov. Krákora, 2010). Po parlamentních volbách v roce 1998 uzavřely dvě volebně nejsilnější politické strany ODS a ČSSD „*Smlouvu o vytvoření stabilního politického prostředí v České republice*“. Tato tzv. Opoziční smlouva obsahovala mimo jiné i některé prvky, které by se daly interpretovat jako snaha o kartelizaci stranického systému, kdy její součástí bylo úsilí o změnu volebních pravidel, nevyvolání hlasování o vyslovení nedůvěry vládě, společný postup při obsazování kontrolních orgánů a obsazování státních institucí. Opoziční smlouva vyvolala značnou kritiku ze strany veřejnosti, která se transformovala do podoby občanských iniciativ typu „Děkujeme, odejděte“, „Dřevíčská výzva“ nebo „Impuls 99“. Reakce obou stran na občanské iniciativy byly zcela odmítavé. Ovšem argumentace se dostala do polohy zpochybňování samotné legitimacy občanského nesouhlasu. Ilustrativní bylo vyjádření tehdejšího předsedy ODS Václava Klause, který občanské iniciativy zařadil mezi úhlavní nepřátele české demokracie. V novinovém článku „K interpretaci dnešní křižovatky“ (MF Dnes, 19. 1. 1999) charakterizoval občanské iniciativy jako „výrazně levicové, etatistické,

neliberální, standardními demokratickými mechanismy pohrdající, kýčovitě moralizující, realitou nepoučené, nepraktické a nepragmatické“.

Pokud k postoji českých politických elit přidáme historicky podmíněnou a zděděnou kulturou občanské pasivity, je zřejmé, že pohled na českou demokracii po 20 letech jejího znovuoobnovení není příliš optimistický. Současný stav snad nejlépe vystihl český politolog Jiří Pehe, který ji nazval demokracií bez demokratů (Pehe, 2010).

Řada kritických jevů již byla zmíněna v předchozím textu. Zřejmě největším současným problémem je míra korupce jdoucí napříč politickým spektrem, kdy řada evidentních skandálů spojených s rozkrádání státního majetku nebyla nikdy trestně právně postižena. Podle organizace Transparency International (TI) Česká republika klesla v roce 2009 v hodnocení míry korupce na 54 místo ze 180 sledovaných zemí. Přitom mezi sledovanými zeměmi je řada autoritativních režimů a nepříznivý stav vynikne při srovnání se státy Evropské unie, kdy ČR v rámci sedmadvacítky zaujala 21 místo. Důvěra ve schopnosti Policie ČR odhalovat korupci je tváří v tvář takřka nulový výsledkům silně narušena. Dalším slabým článkem je česká justice, která si ve schopnosti poradit si s korupcí stojí stejně.

Z těchto důvodů je jedním z možných řešení kritické situace zvýšená aktivita a kontrolní role občanské společnosti. Občanská „společnost musí aktivně vyslovovat svůj nesouhlas, jinak je zde nebezpečí, že bude směřovat k nihilismu a tím de facto zanikat... člověk má sice možnosti volby, ale na druhé straně je bytostí, která musí a to nutně a vždy volit“ (Klimsza, 2009, s. 82).

Jak ukazuje Klimsza překonání „zděděné“ normalizační pasivity má i svůj etický rozměr. Což je částečně i generační problém. Zatímco střední a starší generace jsou pravděpodobně poznamenány normalizačními traumaty, je evidentní, že nastupující generace jsou mnohem aktivnější ve vyjadřování svých občanských postojů (srov. Možný, 2002; Večerník, 2009). A to ne ve smyslu většího zájmu o věci veřejné, ale v tom, že mezi mladými lidmi jsou skupiny, které sofistikovaně a aktivně využívají rozličné možnosti, které demokratický proces nabízí (petiční akce, manifestace, demonstrace, bojkotu produktu a služeb).

Kromě pozitivního nástupu nové generace má česká veřejnost i některé další příznivé stimuly, které by mohly napomoci rozvinout aktivní občanskou společnost. Patří k nim relativně vysoká míra vzdělání, poměrně dobrá životní úroveň a existence a zachování silné střední třídy. Lze také navazovat na pozitivní odkaz humanitní demokracie T. G. Masaryka a tradicí bohatého prvorepublikového spolkového života. Svou roli by mohla sehrát i gravitační síla Německa a Rakouska jako zemí rovněž se silnou tradicí spolkového života a vysokou mírou participace ve veřejném prostoru (srov. Labischová, 2005). Což by se obecně dalo říci i o Evropské unii (především její severní části) jako záruky propojení s významným kulturně civilizačním okruhem, ve kterém je dnes občanská společnost všeobecně pokládána za nástroj svobody a záruky demokracie.

V neposlední řadě významný úkol připadá škole prostřednictvím výchovy k občanství a demokracií. Domnívám se, že úkolem učitelů občanské výchovy, ale i všech pedagogických pracovníků a demokratické školy jako celku je výchova aktivního, sebevědomého a občansky gramotného občana, který bude politiky vnímat jako své zastupitele, kterým byla z jeho rozhodnutí dočasně svěřena správa věcí veřejných.

Literatura:

- INGLEHART, R. *The Silent Revolution in Europe: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- KLIMSZA, L. *Wust: Identita nejistoty*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2009.
- KRÁKORA, P. Politické strany v Československu a listopad 1989. In KRÁKORA, P. a kol. *Obnova demokracie v Československu po roce 1989*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2010.
- LABISCHOVÁ, D. *Čech závistivec – Rakušan byrokrat? Proměny obrazu Čechů, Rakušanů a jejich minulosti ve vědomí studující mládeže*. Ostrava: FF OU, 2005.
- MCCLOSKEY, H. Political Participation. In SILLS, D., L. (ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 12. New York: Macmillan Co. & Free Press, 1963.
- MOŽNÝ, I. *Česká společnost, nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002.
- PEHE, J. *Demokracie bez demokratů*. Praha: Prostor, 2010.
- PIERRE, J., PETERS, B. G. *Governance, Politics and the State*. New York: St. Martin's Press, 2000.

SVENSSON, P. *Teorie demokracie*. Brno: CDK, 1995.

TOCQUEVILLE, A. *O demokracii v Amerike*. Bratislava: Kalligram, 2009.

MOŽNÝ, I. *Česká společnost, nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002.

VEČERNÍK, J. *Czech society in the 2000s*. Praha: Academia, 2009.

Prameny:

KLAUS, V. K interpretaci dnešní křižovatky. In *MF DNES*, 19. 1. 1999.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Ostravské univerzity

Podlahova 3

702 00 Ostrava

e-mail: tomas.jarmara@osu.cz